

A magyar középkori kerámia kutatásának problémái

A középkori kultúra kutatása során a fazekasság megismerése a kiemelkedő fontosságú feladatok közé tartozik. Noha ez a mesterség csak egyike a középkori kézművesség több tucatnyi iparágának, és gazdaságtörténeti szempontból sem döntő jelentőségű, elsősorban egy közvetett szempont indokolja a fazekasság kutatásának fontosságát. Az esetek túlnyomó részében csakis a kerámia segítségével lehet meghatározni a feltárt objektumok korát, tehát a kerámialeletek készítési idejének mennél pontosabb ismeretére van szükségünk. Másrészt a kézművesség különféle ágai közül éppen a fazekasság termékei kerülnek elő minden ásatásnál jelentős számban, s így adva van a lehetőség a mesterség feldolgozására. Vizsgálatával a középkori kézművesség fejlődéséhez, a kereskedelmi kapcsolatok és kulturális hatások kérdéséhez sok olyan adatot kapunk, amelyet levéltári kutatással nem lehet felderíteni.

Fontossága ellenére igazán számottevő irodalommal a magyar középkori kerámia kutatása még alig rendelkezik, hiszen hazánkban a középkor régészeti kutatása is rendszeresen és tervszerűen csak 1948-ban kezdődött. A korábbi ilyen irányú ásatások minden úttörő jelentőségük mellett sem nyújtottak megfelelő alapot, másrészt a múzeumokban őrzött kerámiaanyag jó része megbízható ásatási megfigyelések nélkül ki nem aknázható, holt anyag maradt.

Az 1945 előtti irodalomból csupán Höllrigl J. három úttörő cikke, valamint Szabó K. feldolgozásának ide vonatkozó része említhető meg.¹ Az 1948 után meginduló tervszerű ásatások eredményeként egyre több részletfeldolgozás, illetve egyes kérdések összefoglalása jelent meg. Parádi N. technológiai kérdésekkel, majd egyes középkori edénytípusok vizsgálatával foglalkozott,² Voit P. Mátyás király majolikaműhelyével kapcsolatos leleteket dolgozta fel, majd a Nógrád megyei kerámiaanyag jellegzetes darabjait vizsgálta,³ Kádár Z. az egri és vasvári kályhacsempék néhány csoportját mutatta be,⁴ Méri I. a XVI. századi kezdetlegesebb jellegű kályhacsempék kérdését tisztázta,⁵ Éri I. a kisvárdai vár kályhacsempéit publikálta,⁶ míg magam technológiai kérdéseket, a kályhacsempéanyag egyes csoportjait, valamint a budai királyi palota középkori használati kerámiaanyagát dolgoztam fel.⁷

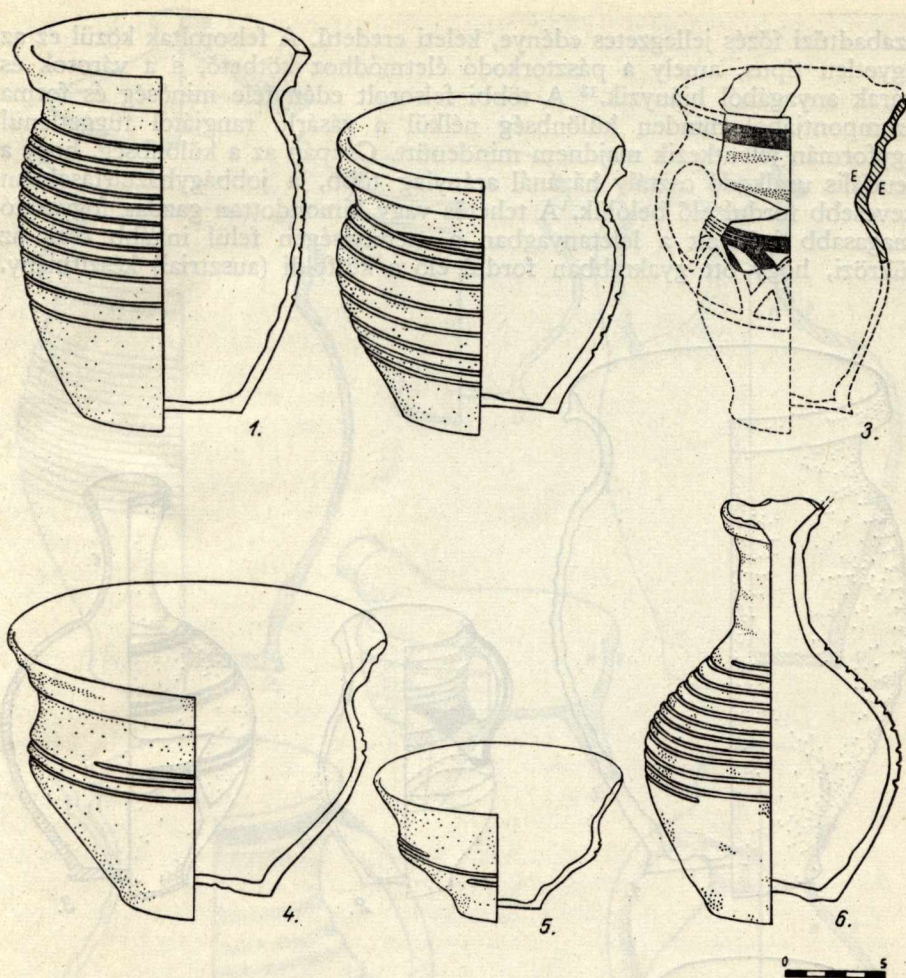
Jórészt az előbbtől egészen eltérő problematikát jelent a török hódoltság fazekasságának vizsgálata. Az anyag csak részben kapcsolódik a megelőző

korszakhoz, a legfontosabb kérdést itt a török és a délszláv fazekasság itteni működése, valamint hatása jelenti, ami lassan átvezet a néprajzi anyag vizsgálatához is. A korábbi irodalomban néhány alapvető kérdés felvetését Nagy L., Horváth H. és Domanovszky Gy. cikkei jelentették, valamint Garády S. összefoglaló jellegű feldolgozása.⁸ Már ezekből is kitűnt, hogy népi fazekasságunk termékeinek jellegét jórészt ennek a korszaknak a hatása határozza meg. Az újabb feldolgozások csak az utóbbi években indultak meg, egy-egy lelőhely, vagy gyűjtemény anyagának részletes közzétételével, így Soproni O. a szolnoki,⁹ ifj. Fehér G. a pécsi török kerámiaanyagot¹⁰ dolgozta fel. Mindkettőjük munkájának érdeme, hogy széles körű anyaggyűjtésre támaszkodva olyan kérdések tárgyalását sem hanyagolják el, amelyeket a helyi anyagból nem lehetne tisztázni.

A magyar fazekasság fejlődéstörténete szempontjából alapvető eredetkérdésekre — milyen cserépedényféléket és formákat készítettek a IX—X. századi fazekasok, milyen belső fejlődés és külső hatások befolyásolták a formák és technika szempontjából — ma még nem tudunk kielégítő választ adni. A magyar őstörténeti kutatások és a honfoglaláskor régészete ilyen szempontból még nem nyújt elegendő anyagot, és amíg honfoglaláskori településeket nem sikerül feltárni, meg sem kezdődhetnek az ilyen irányú vizsgálatok. Csak feltételezhetjük, hogy a kievi fejedelemség, a bizánci birodalom, valamint a környező szláv népek fazekassága erős irányító hatással lehetett, — de megfelelő bizonyító anyaggal ma még nem rendelkezünk.

Hasonló a helyzet a korai Árpád-kor tekintetében is.¹¹ Elég szép számú kerámiaanyaggal rendelkezünk ugyan a XI—XII. századból, de ez nagy részben a temetők, tehát a sírmellékletek anyaga, és éppen ezért szélesebb körű vizsgálatra nem elegendő. Ráadásul e korban a cserépedény mint sírmelléklet korántsem általános, és az ismert darabokról feltételezhető, hogy a korszak formakincsének is csak kisebb hányadát képviselik. Itt is csak a települések feltárásától várhatunk megnyugtató anyagot. A sírokból ismert kerámia (túlnyomó részben zömök testű, behúzott nyakú, kihajló peremű főzőfazék, kisebb hányadában gyengén öblösödő oldalú tál) mindenestre a mesterség kezdetleges fokára vall: a háziipari keretek között folyó termelésre, mely csak a legszerűsebb igényeket elégítette ki. Formakincs, díszítésmód (egyszerű vagy fésűs, több soros bekarcolt körbefutó hullámvonalak) és technika szempontjából egyaránt a szláv fazekasság erős hatása érezhető. Valószínű, hogy ebben az időben az egyes háztartások edényszükségletét zömben más anyag felhasználásával (fa-, bőr-, fémedények) elégítették ki, és a cserépedények még eléggé alárendelt szerepet játszottak.

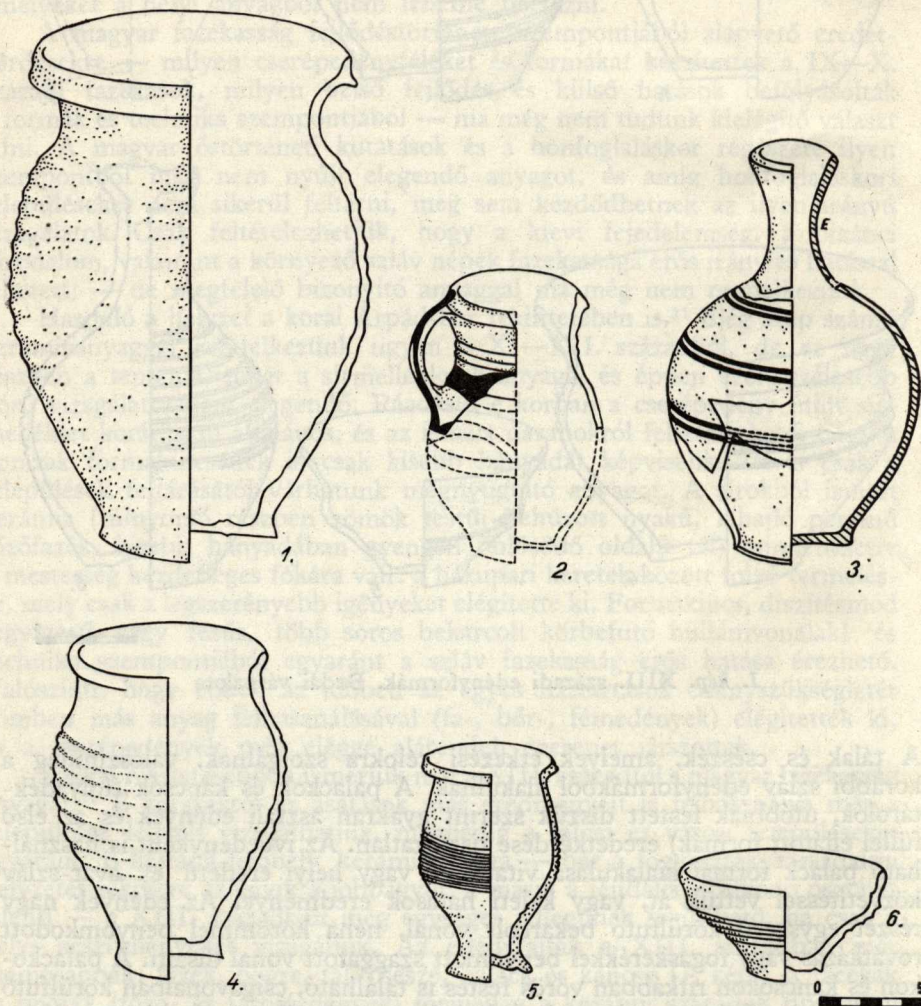
Sokkal részletesebben ismerjük már a XIII. századtól a magyar fazekasság anyagát.¹² E korszaktól az ásatások más eredményeit is felhasználva már a települések leleteit vizsgálhatjuk, mégpedig a falusi és városi településeket egyaránt. E kétfajta lelőhely kerámiaanyaga — bár a fogyasztók társadalmi helyzetét tekintve az egyik a jobbágyot, a másik a feudális uralkodó osztályt jelenti — a XIII. században még egységes jellegűnek tekinthető, ha csak a helyi készítményeket vizsgáljuk. Az edényfajták a XIII. században már számosabbak: fazék, bögre, tál, csésze, palack és kancsó (1. kép). A fazekak és bögrék (főző- és tárolóedények) formailag a korábbi századok típusaiból fejlődnek tovább. A kúpos formájú fedő még csak kivételesen fordul elő.

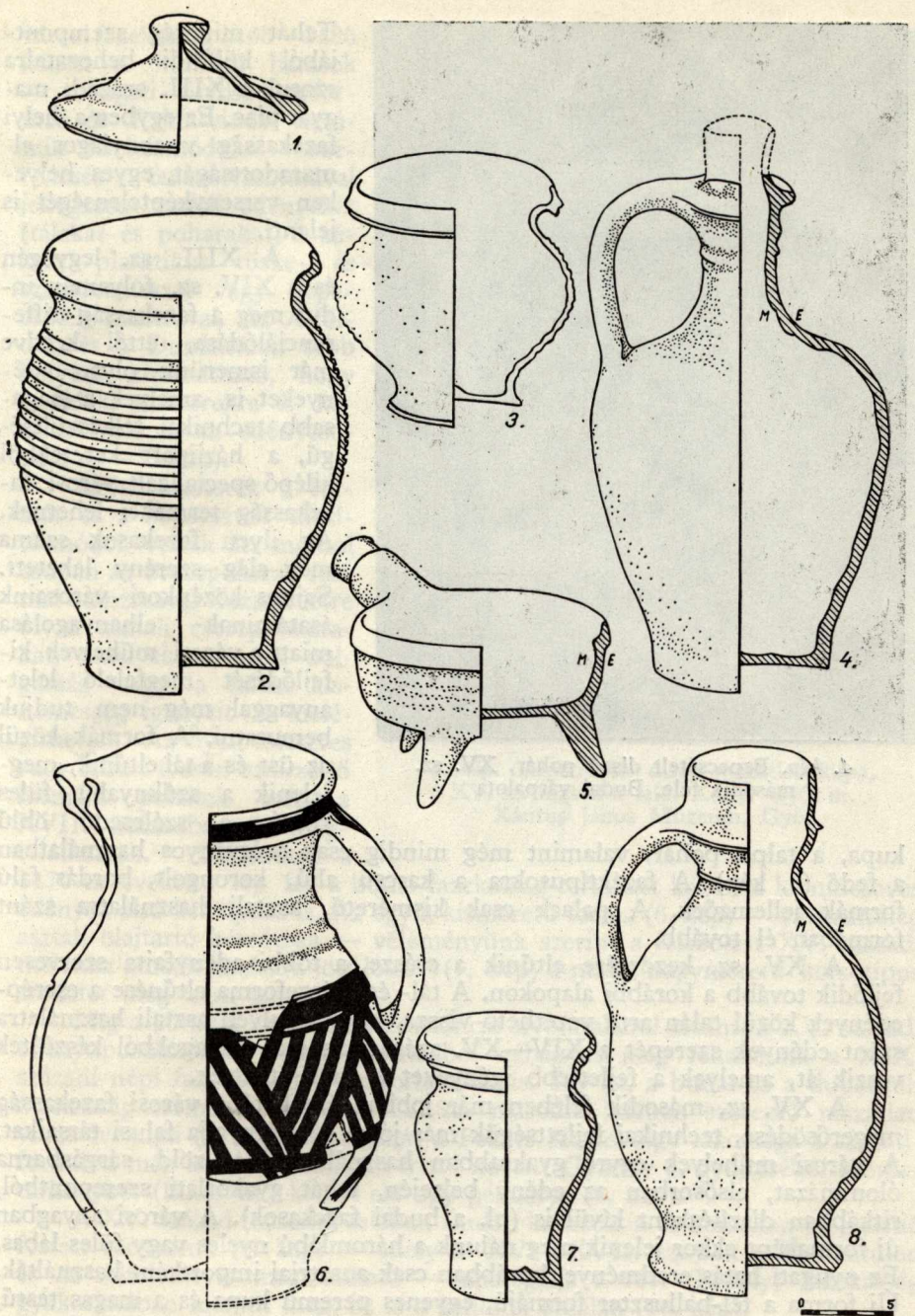
1. kép. XIII. századi edényformák. Budai várpalota

A tálak és csészék, amelyek étkezési célokra szolgálnak, valószínűleg a korábbi szláv edényformákból alakulnak. A palackok és kancsók (folyadék-tárolók, utóbbiak festett díszük szerint gyakran asztali edények és az első füllel ellátott formák) eredetkérdése tisztázatlan. Az ivóedényként is használható palack formai kialakulása vitatható, vagy helyi eredetű és avar-szláv közvetítéssel vettük át, vagy keleti hatások eredménye. Az edények nagy részét egyszerű körülfutó bekarcolt vonal, néha körömmel benyomkodott rovátkázás vagy fogaskerékkel benyomott szaggatott vonal díszíti. A palackokon és kancsókön ritkábban vörös festés is található, csigavonalban körülfutó vonallal vagy félkörös mintával. A hetedik, e században már ismert edénytípus a bogrács (üst), mely főleg alföldi jellegű településekből ismert, és a

szabadtűzi főzés jellegzetes edénye, keleti eredetű. A felsoroltak közül ez az egyetlen típus, amely a pásztorkodó életmódhoz köthető, s a városok és várak anyagából hiányzik.¹³ A többi felsorolt edényféle minőség és forma szempontjából minden különbség nélkül a vásárló rangjától függetlenül egyformán jelentkezik majdnem mindenütt. Csupán az a különbség, hogy a feudális uralkodó osztály házában aránylag több, a jobbágyháztartásokban kevesebb fordul elő belőlük. A tehetős vagy kimondottan gazdag fogyasztó magasabb igényeit a leletanyagban a mennyiségen felül inkább csak az tükrözi, hogy ott gyakrabban fordul elő a külföldi (ausztriai) készítmény.

2. kép. XIV. századi edényformák. Budai várpalota

3. kép. XV. századi edényformák. Budai várpalota

4. kép. Bepecsételt díszű pohár, XV. sz. második fele. Budai várpalota

Tehát minőség szempontjából külföldi behozatalra szorul a XIII. századi magyar piac. Ez egyben a helyi fazekasság viszonylagos elmaradottságát, egyes helyeken versenyképtelenségét is jelenti.

A XIII. sz. legvégén és a XIV. sz. folyamán indul meg a fazekasság differenciálódása, ettől kezdve már ismerünk olyan edényeket is, amelyek a magasabb technikai felkészültségű, a háziipari keretből kilépő specializált városi fazekasság termékei lehetnek. Az ilyen fazekasok száma még elég szerény lehetett. Sajnos középkori városaink ásatásainak elhanyagolása miatt a városi műhelyek kifejlődését megfelelő leletanyaggal még nem tudjuk bemutatni. A formák közül az üst és a tál eltűnik, megjelenik a szűknyakú füles korsó, a szélesedő öblű

kupa, a talpas pohár, valamint még mindig csak szórványos használatban a fedő (2. kép). A fazéktípusokra a karcsú aljú, korongolt, bordás falú formák jellemzőek. A palack csak kisméretű, asztali használatra szánt formában él tovább.

A XV. sz. kezdetére eltűnik a csésze, a többi edényfajta szervesen fejlődik tovább a korábbi alapokon. A tál- és csészeforma eltűnése a cserépedények közül talán arra vezethető vissza, hogy az ilyen asztali használatra szánt edények szerepét a XIV–XV. században más anyagokból készültek veszik át, amelyek a fejlettebb igényeket is kielégíthették.

A XV. sz. második felében már jobban érezhető a városi fazekasság megerősödése, technikai fejlettségük már jóval túlszárnyalja falusi társaikat. A városi műhelyek egyre gyakrabban használnak már zöld, sárgásbarna ólomházat, elsősorban az edény belsején, tehát gyakorlati szempontból, ritkábban díszítésként kívül is (pl. a budai fazekasok). A városi anyagban új formaként ekkor jelenik meg nálunk a háromlábú nyeles vagy füles lábas. Ez nyugati hatás eredménye, korábban csak ausztriai importként használták. Új forma a fél-ballusztter formájú, egyenes peremű kupa és a magas testű, szűk nyakú kancsó. Az utóbbi lényegében a korsóforma szélesszájú változata, míg az alacsony, széles nyakú forma a fazéktípus átalakítását jelenti. A budai

városi fazekasság 1465—1485 között a külföldi hatások — nyugati ötvösedényformák és Rajna-vidéki kerámia díszítésmódok — szerencsés összeolvastásával jellegzetes asztali edényeket (tálakat és poharakat) is készít, plasztikus túske- és számócadísszal vagy bepecsételt mustrával. Az Alföldön és a Dunántúlon több helyütt kimutatható, hogy a vidéki mesterekre is hatással volt ez az edénycsoport (4—5. kép).

Egyes mesterek a formát és a bepecsételt díszítésmódot veszik át, máshol csupán az ötvöspoharak formai utánzásával hoznak létre olyan asztali cseréppoharakat, amelyek a városi polgárság vagy a falusi kismélesség igényeit is kielégíthették. Az ilyen tölcseres vagy felfelé ívesen szélesedő formájú poharak még a XVII. században is megtalálhatóak.¹⁴ Ugyancsak a

5. kép. Bepecsételt díszű mázatlan kupa, XV. sz. második fele. Kóny, Győr m. Xántus János Múzeum, Győr

1470-es években lép fel a budai fazekasság termékei között a kiöntőcsöves edények első két típusa is. Az egyik kisméretű forma (6. kép) — valószínűleg asztali olajtartó korsóska — véleményünk szerint a felsőolasz XV. századi majolika korsók hatására jött létre¹⁵ (7. kép) a másik nagyméretű korsótípus eredetét még nem ismerjük.

Míg a korábbi századok formakincse nyomtalanul eltűnt, a XV. századi edénytípusokból és díszítő mintákból néhányat még feltalálunk a XIX. századi népi fazekasság¹⁶ gyakorlatában is. Így pl. a budai és a dunántúli fazekasság termékei között a XV. sz. második felében szereplő mázatlan vörös ivókupa (8. kép) analógiáját a Fekete-Körös-völgy lakossága a századfordulón még ismerte „cinkotai icce” néven: Györffy I. gyűjtéséből Köröstarjánból (Bihar m.) került elő egy példánya (9. kép).¹⁷

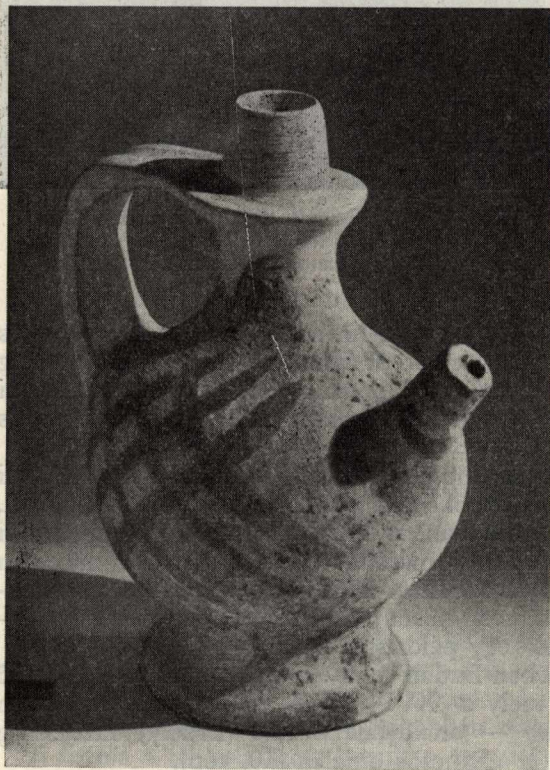
A XV. század második felében Budán kancsókon és korsókon megjelenő festett rács minta (6. kép) — mely a XVI—XVII. sz.-ban a Dunántúlon és az Alföldön is megtalálható — analógiája a révi (Erdély) fazekasság gyakorlatában maradt meg, itt is a kancsóok oldalán (10. kép).

Mezőtúr, Hódmezővásárhely és a Székelyföld népi fazekasságából már a XVIII. sz. végéről ismert csalikorsók (12. kép) eredete is visszavezet-

hető a reneszánsz udvari kultúráig. A budai királyi palota XV. századvégi leletei között fordul elő egy ilyesfajta olasz majolikaedény gyűrűs-üreges peremtöredéke és zöld ólomházas változata (11. kép). Az utóbbi — mely véleményünk szerint a budai fazekasok készítménye — áttört nyakrészéből is maradt töredék. Készítésük valószínűleg a főúri udvartartások megrendelésére dolgozó mesterek hatásaként terjedhetett el néhány vidéki központban.

A XVI. sz. a magyar fazekasság történetében rendkívül változatos és sokrétű képet mutat. Egyes körzetekben (pl. Nógrád m.) a XV. században kifejlődő városi és udvari műhelyek technikai és formai újításai éreztetik hatásukat, sok helyen az elmaradottabb technikát használó falusi mesterek forma- és díszítőkincse is magas fokot ér el. Különösen Mátyás király udvari műhelyeiben használt vegyes-mázás eljárás elterjedése volt nagy jelentőségű, amely a különböző színű ólom- és ónmázak ugyanazon tárgyon történő alkalmazását, tehát a színes kerámiák előállítását lehetővé tette.¹⁸ Azok a műhelyek, amelyek az ónmáz készítését nem ismerték meg, helyette fém-oxidokkal nem színezett ólomházat alkalmaztak, amely fehér cserépalap esetében sárgásfehér színhatást eredményezett, s így a kék szín kivételével majdnem azonos színskálát használhattak. Az egyre jobban terjedő reneszánsz

díszítésmódok, majd a fokozatosan erősödő közel-keleti hatások eredményeként a fazekasságnál is kifejlődött az a díszítő szemlélet, amely a kerámiát is egyenrangúvá tudja tenni a nemesebb anyagokból készült edényekkel. A színesmázás díszítés elsősorban kancsókon, korsókon és tálakon, tehát az asztali edényeken jelentkezett, geometrikus vagy erősen stilizált növényi mintákkal, melyeknél a különböző színeket a még lágy agyagba karcolt vonalak vagy pecsétlőkkel benyomott mustrák határolják. A sokszínű minták mellett gyakori az egyszerű, csak két színre (sárga-zöld, barna-zöld) felépített díszítésmód is. Az egyszerűbb — csak ólomházas — megoldások sorából bemutatunk egy XVI. századi kancsót a budai királyi palota leletei közül (13. kép). Az ilyen öblös testű, karélyos szájú kancsók majd-

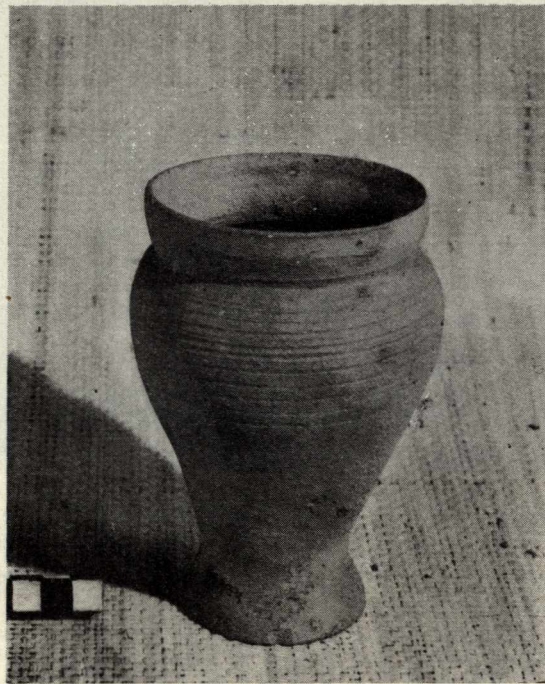
6. kép. Kiöntőcsöves korsócska Budáról. XV. sz. Vármúzeum, Budapest

nem hordó formájú testükkel — mely erősen eltér a XV—XVI. századi kancsú aljú magyarországi kancsóformáktól — valószínűleg a reneszánsz királyi udvarban is kedvelt faenzai majolika kancsók hatására készültek. A budai kancsó formájának és díszítésének továbbélése is megfigyelhető a népi kerámiában: a gömöri fazekasok kancsóin is általános díszítésmód a függőleges sárga-barna-zöld csíkozás (14. kép). Sajnos a színesmázas magyar díszkerámia széles körű kifejlődésének a török hódítás egyre jobban gátat vetett, miután a fejlettebb technológiával dolgozó városi műhelyek elvesztették piacaikat.

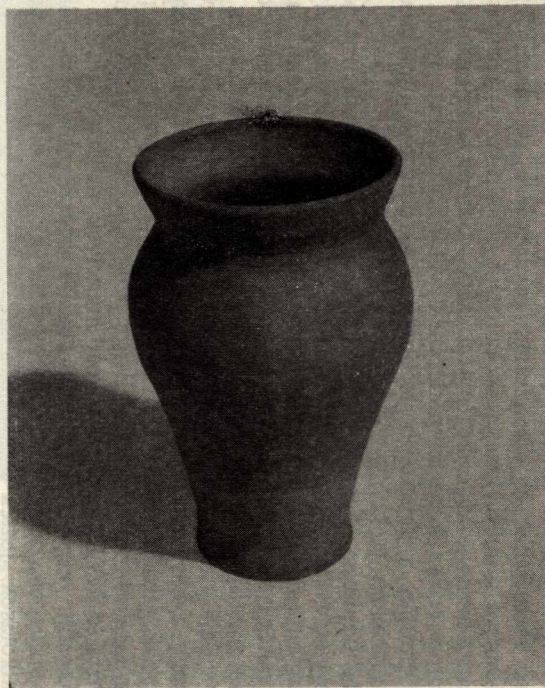
A török hódoltság — gazdasági és társadalmi tekintetben a fejlődést hosszú időre visszavető — korszaka a kultúra minden területén mélyreható nyomokat hagyott, és így természetes, hogy a fazekasság alakulása szempontjából is változást hozott magával. Negatív hatása elsősorban a hódoltsági területeken és ennek határain a már szépen fejlődő városi műhelyek visszaesésében, a vidéki műhelyek elszigeteltségében jelentkezett. Sok vidéken észlelhető, hogy a környék egy-egy igényesebb megrendelője, várnak vagy vidéki kastélynak gazdája is arra kényszerül, hogy a helyi vagy közeli mezővárosi, falusi fazekas mestereknél fedezze szükségletét. E vidéki mesterek a XV. sz. végi és XVI. sz. eleji városi műhelyek magas minőségű készítményeit utánozták vagy fejlesztették tovább szerényebb eszközökkel és primitívebb stílusban, aminek eredményeként helyenként jellegzetes népművészeti alkotások jöttek létre. Főleg a XVI. századi kályhák körében találkozunk ilyenekkel,¹⁹ de nyomon követhető ez az edények egy részénél is. A török s a vele együtt jövő délszláv fazekasmesterek működése formai és díszítésbeli vonatkozásban döntően befolyásolja a magyar fazekasmesterek munkásságának további irányát. Ettől kezdve honosodik meg nálunk a török kancsó- és korsóforma, amelyre az alacsony, erősen hasas test, magas szűk nyak, orsós vagy karélyos száj jellemző (16. kép). Külső felületük gyakran fényesre simított, szájrészükbe átlýuggatott szita van beépítve. Ugyanígy kimutatható az ekkor fellépő török kiöntőcsöves korsóformák (17. kép) átvétele is.²⁰ A XVI. századtól kezdve állandósul fazekasságunk körében a tál

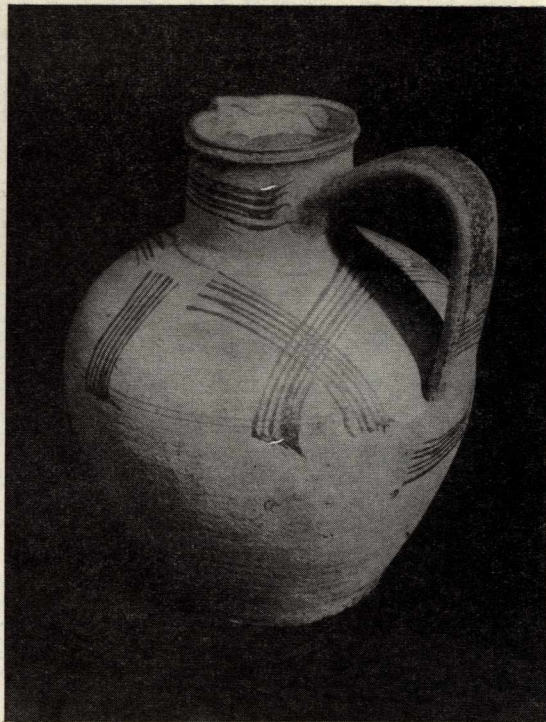
7. kép. Firenzei majolika korsócska. XV. sz. London

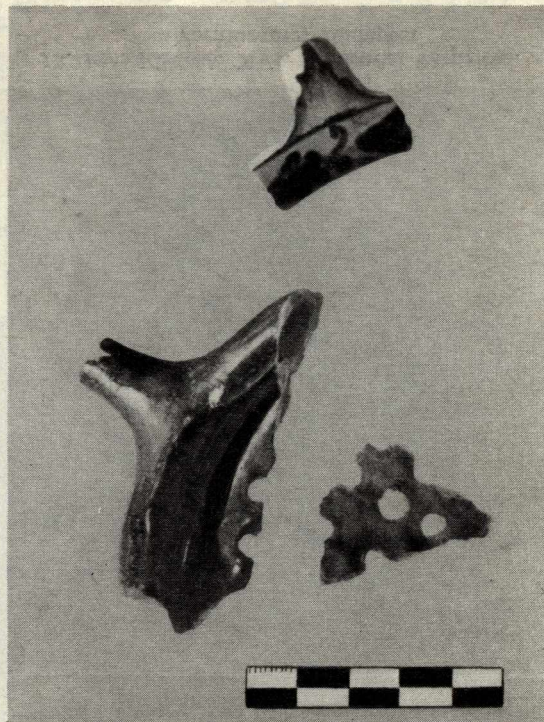
8. kép. Ivókupa. XV. sz. második fele.
Buda, Vármúzeum, Budapest

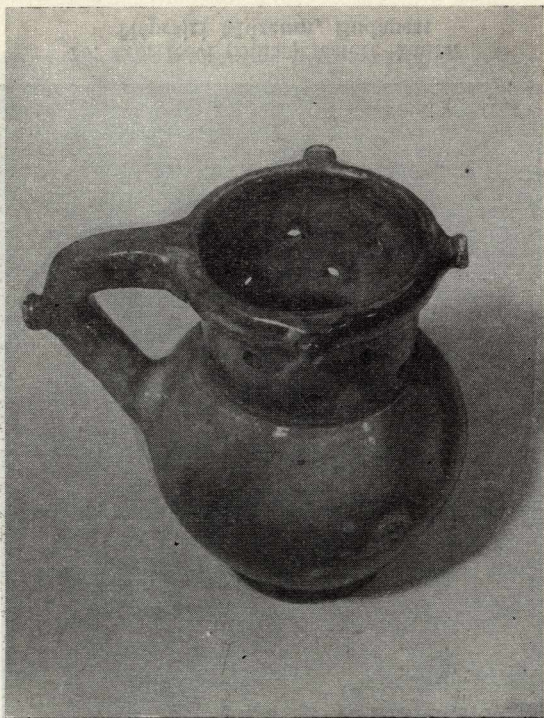
9. kép. Köröstárkány. (Bihar) ivókupa. Néprajzi
Múzeum, Budapest

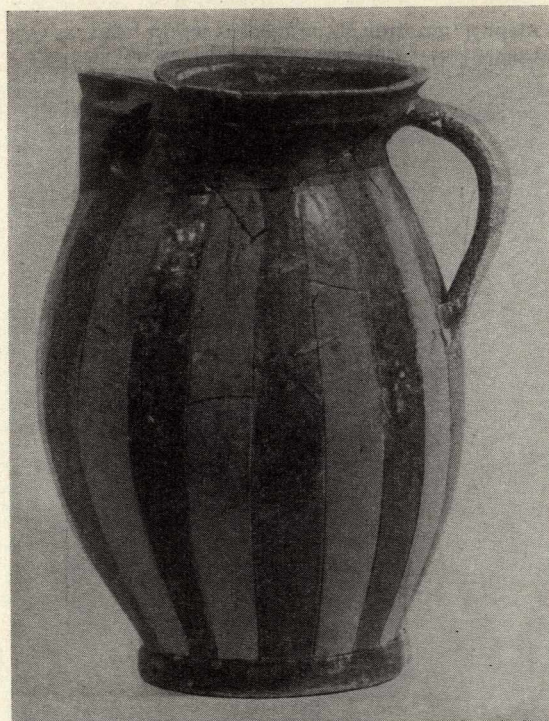
10. kép. Révi (Bihar) festett kanta.
Néprajzi Múzeum, Budapest

11. kép. Olasz és magyar csalikorsó töredékek,
XV. sz. vége, Budai várpalota. Vármúzeum, Budapest

12. kép. Magyarországi zöldmázos csalikorsó.
Néprajzi Múzeum, Budapest

13. kép. Kancsó, XVI. sz. Budai várpalota.
Vármúzeum, Budapest

és tányér készítése is. Tányér korábban cserépből nálunk nem is fordult elő. A XIII. században használt cseréptál pedig a XIV—XV. században már eltűnik és a XV. sz. végén csak fém formák tudatos utánzásaképpen szórványosan fordul elő. A tálak és tányérok esetében még nem tisztázott hogy mennyiben kell a török vagy az olasz kerámia hatásával számolnunk. A hódoltságkori együttélés eredménye technikai szempontból a redukált égetés meghonosodása is. Ilyen technikával készült edények már korábban is megjelentek nálunk osztrák importként, de a helyi fazekasság akkor a technikát még nem vette át. Nem véletlen, hogy a fekete kerámia készítése elsősorban hódoltságkori területek fazekasságánál gyökerezett meg. Eredetükben az ilyen török korsók és kancsók keleti ezüst- és ónozott rézedények formáját és színét utánozták, — ebből vezethető le a fényes sötét felület,²¹ valamint az egyes részeknek hangsúlyozott tagolása is, ami a fémedényeknél technológiájukból következett. Gyakori a török fekete korsók váll- és nyakrészén a bekarcolt fésűs hullámvonalas díszítés, amelyet később a helyi fazekasság is átvesz; míg a fekete kerámia másik ma is kedvelt díszítésmódja, a rátétes ujjbenyomásos szalag valószínűleg a XVI. századi osztrák edények behozatalával honosodott meg.

A török kerámia kutatása mellett kezd háttérbe szorulni az a fontos kérdés, hogy a helyben maradó magyar fazekasság milyen edényféléseket készített, milyen formákat és díszítéseket használt. A kérdés tisztázását erősen nehezíti az is, hogy nem ismerünk elegendő mennyiségben olyan anyagot, amelyről kétségtelenül tudjuk, hogy helyben készült, és nem kereskedelmi úton került a hódoltsági területekre felvidéki vagy nyugat-dunántúli központokból. Ráadásul ebben az időben a helyi műhelyek meggyengülése fokozottabb tért biztosított a külföldi fazekasáru importjának,

14. kép. Gömöri kancsó. Néprajzi Múzeum, Budapest.

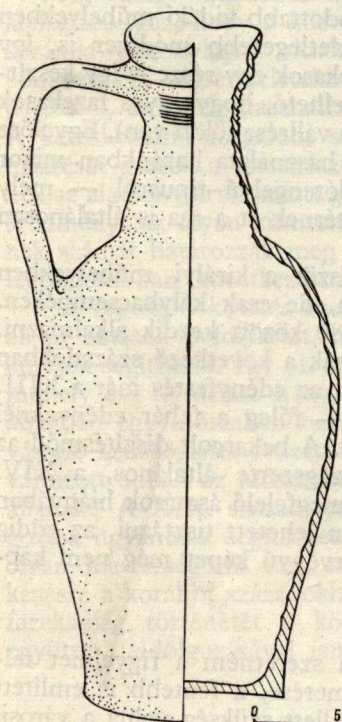
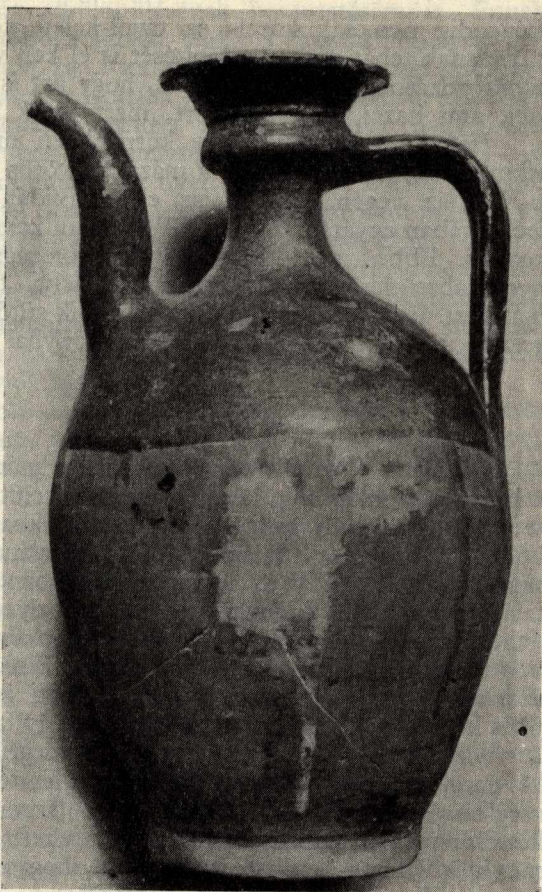
15. kép. Kályhacsempe a gerlai kastélyból, XVI. sz. Munkácsy Mihály Múzeum, Békéscsaba

16. kép. Fekete török korsók, XVI–XVII. sz. Buda (Tabán). Vármúzeum, Budapest

17. kép. Mázas török kiöntő-
csöves korsó, Buda. Vármúzeum,
Budapest

18. kép. Magyar cserépkorsó, XVI. sz. vége —
XVII. sz. eleje, Budai várpalota. Vármúzeum,
Budapest

mégpedig nemcsak közel- és távol-keleti, de nyugati műhelyekből is. A kutatásnak tehát ezek elkülönítését is el kell végeznie. Enélkül egyre inkább olyan túlzásokba eshet a kutatás, hogy azt is töröknek vagy török hatásnak véli, ami hazai, pusztán azért, mert török leletekkel került elő.²²

Határozottan helyi vagy környékbeli magyar fazekas készítményének tekinthetjük például azokat a mázatlan vörös kancsókat (18. kép), amelyeket a XVI. sz. végén, a XVII. sz. elején Budán használtak. Ezek formában és technikában egyaránt a helyi XV. századi kancsótípus továbbélésének mutatkoznak. Ebben az időszakban kezd országsszerte elterjedni a háromlábú nyeleslábhasználat, részben a helyi továbbfejlődés eredményeként, másrészt újabb nyugati hatásra. A másik sütőkésztség, a lapos sütőtál is ettől kezdve mutatható ki folyamatosan konyhai cserépedényeink között.

*

Az újabb kutatás eredményeként ma már tudjuk, hogy az Árpád-korban a helyi fazekasság még kézikorongot használt, de az edény felépítése hurka-technikával készült gyűrű- vagy spirálalakban összetapasztott agyaghurkákból. A korong csak a felépített edény oldalának és főleg peremének simítását segítette elő.²³ A XIV. sz. folyamán ritkábban, a XV. században már sűrűbben találkozunk olyan edényanyaggal is, amelyet már fejlettebb módszerrel, a nehéz kézikorongon kihúзва, majd levágva alakítanak ki az udvari műhelyekben vagy városokban dolgozó mesterek. Elmaradottabb vidéki műhelyekben azonban még sokáig kimutatható a fenti kezdetlegesebb módszer is, így pl. a hódoltság korában itt dolgozó délszláv fazekasok egy része is így készíthette korsóit.²⁴ A XV. században már megfigyelhető, hogy egyes fazekasok két darabból korongolják a korsókat (az illesztés a vállrész fölött van). Egyelőre még tisztázatlan, hogy a lábbal hajtott korong használata hazánkban mikor kezdődik, és a keresztpálcákkal merevített állótengelyű típusról — mely még a XVIII. században is előfordul, hogyan térnek át a ma is általánosan használt forgótengelyű lábkorongra?²⁵

Az ólomház alkalmazása hazánkban először a királyi műhelyekben található meg, már a XIV. és XV. században, de csak kályhacsempéken. Edényeken a budai városi fazekasok 1460—1480 között kezdik alkalmazni. A máztechnika országos elterjedése azonban csak a következő századokban kezdődik meg. Az engobe alkalmazása, valamint az edényfestés már a XIII. század fazekasságánál kimutatható. A festést — főleg a fehér edényeknél — a fazekasok egy része mindvégig alkalmazza. A bekarcolt díszítésmód az Árpád-korban szláv hatás eredményeként országsszerte általános, a XIV. századtól kezdve azonban visszaszorul. Sajnos megfelelő ásatások hiányában a fazekaskemencék típusait, fejlődését még nem lehetett tisztázni, az eddig feltárt néhány kemence alapján általánosabb érvényű képet még nem kaphatunk.

*

Az alábbiakban néhány kutatási feladatra szeretném a figyelmet felhívni. Az egyes korszakok részletesebb megismerése, a fentebb is említett fejlődéstörténeti kérdések további vizsgálata mellett szükség volna a városi,

mezővárosi és falusi fazekasság elkülönülésének bemutatására is. Ennek kidolgozásához a legmegbízhatóbb adatokat csakis a fazekasműhelyek feltárása hozhatja. Rendkívül fontos, de a kutatás számára nagy nehézségeket rejtő kérdés a középkori fazekasság regionális jellegének vizsgálata. Országos elterjedésű egységes kerámiatípusok mellett a készítmények nagy része egy-egy kisebb körzet vagy csupán egy helység fazekasaira jellemző — és jellegében eltérő — sajátosságokat mutat. Az ilyen kisebb körzetekre jellemző formák korát az analógiák hiánya miatt ma még rendszerint nem is lehet jól meghatározni. Ezeknek a körzeteknek a megrajzolása, a csak rájuk jellemző formakincs tisztázása alakíthatja ki azokat a nagyobb egységeket, melyekből egy-egy korszak képe felépíthető.²⁶ Csak ezután lehet tisztázni azt a kérdést, hogy a piackörzetek hogyan alakultak, milyen fazekasközpontok játszanak döntő szerepet az áruellátásban, és különböző termékeikkel hogyan egészítik ki, azonos piac esetén a vásárlók igényeit.

Bármilyen kérdés feldolgozásánál, megfelelő alapot csak a rendszeres helyi kutatás adhat: egy-egy falu, város vagy vár ásatásából előkerült anyag részletes feldolgozása és kormeghatározásának kidolgozása a helyi megfigyelések értékelésével, helyi kronológiai sorrend felállításával. Módszer-tanilag ugyanis helytelen az olyan kormeghatározás, amely a kerámialeleteket pusztán a más vidékről ismert analógiák kora alapján sorolja be, hiszen a helyi fejlődés esetleg eltérő körülményei, a fazekasság elmaradottsága vagy fejlettebb színvonala ez esetben nem mutatható ki.²⁷

Az eddigi kutatásban az írásos történeti adatok felhasználása nem volt kielégítő. Igaz, hogy a közvetlenül hasznosítható adatok igen ritkák, hisz a kerámia viszonylagos olcsósága miatt nem nagyon szerepel a számadáskönyvekben, végrendeletekben, leltárakban vagy csak olyan sematikus megjelöléssel, ami alig használható (pl. a darabszám vagy fajta nincs említve). A kereskedelmi forgalom sem nagyon tisztázható ugyanilyen okok miatt, másrészt maguk a történészek is elhanyagolják az olyan adatokat, amelyeknek az alacsony érték miatt gazdaságtörténeti jelentősége nincsen.²⁸ A legtöbb eredményt az olyan kimutatások ígérik, amelyek egy-egy helység fazekasainak számát határozzák meg az adott korszakon belül, miután ebből lehet a legbiztosabban következtetni a mesterség fejlettségére.

A régészeti kutatás megvilágíthatja a fejlődés menetét, a hagyományt, az új hatások befolyásait, de egyes kérdések tisztázásához csak a néprajzi kutatók segíthetik. Így pl. fontos volna adatokat kapnunk, hogy egy fazekasműhely évi termelése hány edény volt a gyári áru előtörése előtt; országos átlagban egy időszakon belül hány fazekasmester és segéd dolgozott, hány vásárló szükségletét fedezte egy fazekas termelése, és ennek aránya hogyan változott abban az időszakban, amikor már statisztikai adatok rendelkezésre állanak? A XIX. századi piackörzetek és fazekasközpontok további feldolgozása ugyancsak segítséget nyújthat a korábbi kép értékeléséhez is. Kevés olyan mesterségünk van, amelynél ilyen sokrétű tárgyi anyag áll rendelkezésre a korábbi századokból. Indokolt tehát az a törekvés, hogy a magyar fazekasság történetét a középkori régészet és a néprajz eredményeinek együttes feldolgozásával ismerjük meg.²⁹

¹ Höllrigl J., 1930., 1931., 1932—33.; Szabó K., 1938.; Nem soroljuk itt fel azokat a cikkeket, melyek elsősorban ásatási anyagközlések és feldolgozások, s mint ilyenek tartalmaznak ugyan hasznos megfigyeléseket a kerámialeletek tekintetében is, de rendszeres kerámia kutatásnak nem tekinthetők. Közülük elsősorban Bálint A. és Garády S. cikkei nyújtanak ma is használható adatokat.

² Parádi N., 1956.; Parádi N., 1957.; Parádi N., 1958.; Parádi N., 1959.

³ Voit P., 1954. a.; Voit P., 1954. b.; Voit P., 1956.

⁴ Kádár Z., 1949.; Kádár Z., 1952.; Kádár Z., 1953.

⁵ Méri I., 1957.

⁶ Éri I., 1954.

⁷ Holl I., 1952.; Holl I., 1956.; Holl I., 1958.; Holl I., 1963.

⁸ Nagy L., 1936.; Horváth H., 1936.; Garádi S., 1944.; Domanovszky Gy., 1940.

⁹ Soproni O., 1956.

¹⁰ Fehér G., 1960.

¹¹ A honfoglaláskor és a korai Árpád-kor kerámialeleteit eddig senki sem foglalta össze. A megjelent temető publikációk anyagában az ilyen leletanyag elszikkad. Höllrigl J. cikkei bár megbízható anyagra támaszkodnak, inkább csak a probléma felvetése miatt értékelhetők. Tudomásunk szerint Török Gy. monográfiája az első, amely a feltárt temető kerámiájával is rendszeresen foglalkozik. Monográfiája már cikkem lezárása után jelent meg, és így értékes szempontjait nem használhattam fel (Török Gy., 1962.).

¹² Az alább következő fejlődési vázlat, bár alapjául több nagyobb gyűjtemény tanulmányozása szolgált, éppen a megfelelő helyi kutatások hiánya miatt még csak nagyon sematikus képet adhat. Az utóbbi évek nagyarányú ásatásai az ország több pontján hoztak napfényre jelentős kerámiaanyagot. Sajnos ezeknek a rendszerint több éven át folyó ásatásoknak részletes feldolgozása — részben az egyre sokasodó újabb feladatoknak, pl. a rendszerint nehezen használatos műemlékvédelmi munkákhoz kapcsolódó ásatások eredményeként — túlságosan is elhúzódik. Az újabb leletek közzétételével már sokkal részletesebb képet nyerhetnénk. — A kályhacsempék, valamint az import kerámia kérdését, más irányú problémakörük miatt, itt nem tárgyalom.

¹³ Höllrigl J., 1932—33.

¹⁴ Parádi N., 1956. és Holl I. 1962.

¹⁵ A firenzei darabot közli Rackham B., 1940. 14. tábla 85. kép.

¹⁶ Itt, és az alábbiakban a néprajzi analógiák (készítési hely, elterjedés) adatait Kresz Máriának köszönhetem, az anyag tanulmányozását is ő tette számomra lehetővé.

¹⁷ Néprajzi Múzeum, ltsz. 95183. Köröstárkány, Bihar m., „Cinkotai icce, mázatlan cserépbögre, laza szerkezetű agyagból. Ezelőtt korcsmákban ezekből ittak, s minden ivás után összetörték (1 db csak 1 Kr. értékű volt), a virtuskodó legények pedig megették. M: 19,7 cm.” Györffy I. gyűjtése.

¹⁸ Voit P., 1954. b. 96—100. l.; Voit P., 1956. 131—134. l.

¹⁹ Méri I. feldolgozása világította meg először ezt a folyamatot, a XVI. századi tiszántúli és dunántúli figurális díszű kályhacsempékkel kapcsolatban (Méri I., 1957.). Idesorolható Voit P. cikkében bemutatott csempeanyag is Miskolci Mihály műhelyéből (Voit P., 1954. a.).

²⁰ Domanovszky Gy., 1940.; Fehér G., 1960. 122. l. — Helyes az a megállapítás, hogy az újkori kiöntőcsöves korszok a török közvetítésével honosodtak meg fazekasságunkban, de tévednek, mikor úgy vélik, hogy a középkorban kiöntőcsöves korszok hazai viszonylatban még nem is fordult elő. Fentebb ezért is hangsúlyoztam a XV. századi budai korszok ilyen fajtáit. Már Garádi S. is felhívta erre a figyelmet (Garádi S., 1944. 387. l.).

²¹ Fehér G., 1960. 107. l.

²² Így pl. minden bizonyíték nélkül a török emléanyagban tárgyalt Fehér G. oda nem tartozó bögréket is (Fehér G., 1960., 114. l. és V. tábla 1—4. kép).

²³ Holl I., 1956.; Parádi N., 1959.

²⁴ Fehér G. az egyik Pécs vidéki korszok csoportnál mutatja ki ezt (Fehér G., 1960.).

²⁵ Miatán a nehéz kézikorongon is lehet edényt „felhúzni”, nem bizonyos, hogy az ilyen darabok megjelenése minden esetben lábkorongot jelent (Vö. Holl I., 1956.).

²⁶ Néprajzkutatók számára ez megszokott jelenség, a népi kerámia is ilyen regionális körzetekre oszlik. A régész ezzel szemben sokkal inkább szokva van a kisebb kor-

szakokon belül az egységes jellegű anyaghoz, melynek csoportjai néha a nagyobb földrajzi tájegységek határait is túllépik.

²⁷ Csak importárúnál alkalmazható a más lelőhely alapján történő kormeghatározás.

²⁸ A vámhelyek harmincadkönyveiben levő értékes adatokat csak más áruajtákkal összesítve publikálták.

²⁹ A tanulmány rajzait *Ilosfay József*, a fényképfelvételeket *Susits László*, *Franciscy József* és *Molnár János* készítették.

Irodalom

Domanovszky Gy., 1940.

Kiöntőcsöves edények és magyarországi elterjedésük. *Ethnographia*, LI. 1940. 211—227. l.

Éri I., 1954.

A kisvárdai vár kályhacsempéi. *Folia Archaeologica*, VI. 1954. 146—152. l.

Fehér G., 1960.

A pécsi Janus Pannonius Múzeum hódoltságskori török emlékei. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 1959. Pécs, 1960. 103—146. l.

Garádi S., 1944.

Agyagművesség. Budapest Története, III. Budapest, 1944. 382—401. l.

Horváth H., 1936.

Hódoltság és felszabadítás a művészettörténelemben. Tanulmányok Budapest Múltjából, V. Budapest, 1936. 198—219. l.

Holl I., 1952.

A vári ásatás középkori kerámiái. *Archaeológiai Értesítő*, 79. 1952. 179—185. l.

Holl I., 1956.

Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez. Budapest Régiségei, XVII. 1956. 177—196. l.

Holl I., 1958.

Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Budapest Régiségei, XVIII. 1958. 211—300. l.

Holl I., 1963.

Középkori cserépedények a budai várpalotából. Budapest Régiségei, XX. 1963.

Höllrigl J., 1930., 1932—33.

Árpád-kori keramikánk, I—II. *Archaeológiai Értesítő*, 44. 1930. 142—169. l. és 46. 1932—33. 85—93. l.

Höllrigl J., 1931.

A középkori magyar keramika. *Magyar Művészet*, 1931. 461—469. l.

Kádár Z., 1949.

A legkorábbi egri kályhacsempék. *Archaeológiai Értesítő*, 76. 1949. 102—107. l.

Kádár Z., 1952.

Későgótikus alakos kályhacsempék az egri várásatásokból. *Archaeológiai Értesítő*, 79. 1952. 69—73. l.

Kádár Z., 1953.

A vasvári középkori kályhacsempék művészet- és művelődéstörténeti jelentősége. *Művészettörténeti Értesítő*, 1953. 69—77. l.

- Méri I.*, 1957.
A nadabi kályhacsempék. *Archaeológiai Értesítő*, 84. 1957. 187—206. 1.
- Nagy L.*, 1936.
Tabán a régészeti ásítások világában. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, IV. 1936. 18—29. 1.
- Parádi N.*, 1955.
A balatonfenyvesi agyagpalack. *Folia Archaeologica*, VII. 1955. 141—147. 1.
- Parádi N.*, 1956.
Ötvös- és üveg poharak későközépkori cseréputánzatai. *Folia Archaeologica*, VIII. 1956. 163—167. 1.
- Parádi N.*, 1957.
Későközépkori kályhacsempé negatívok. *Folia Archaeologica*, IX. 1957. 179—185. 1.
- Parádi N.*, 1958.
Középkori cserépfedők. *Folia Archaeologica*, X. 1958. 155—160. 1.
- Parádi N.*, 1959.
Technikai vizsgálatok népvándorláskori és Árpád-kori edényeken. *Régészeti Füzetek*. 12. Budapest, 1959.
- Rackham B.*, 1940.
Catalogue of Italian majolica. I—II. London, 1940.
- Soproni O.*, 1956.
Szolnok török kerámiája I—II. Jász-kunság, III. Szolnok, 1956. 56—61., 102—106. 1.
- Szabó K.*, 1938.
Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. Budapest, 1938.
- Török Gy.*, 1962.
Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. Budapest, 1962.
- Voit P.*, 1954. a.
Magyar kerámia-történeti tanulmányok, I. Művészettörténeti *Értesítő*, 1954. 118—122. 1.
- Voit P.*, 1954. b.
Kerámiai emlékek. Nógrád megye műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája, III. Budapest, 1954. 94—100. 1.
- Voit P.*, 1956.
Hunyadi Mátyás budavári majolikagyártó műhelye. Budapest Régiségei. XVII. Budapest, 1956. 83—150. 1.

IMRE HOLL

Die Probleme der Forschung der ungarischen mittelalterlichen Keramik

In der Einleitung überblickt der Verfasser die bisherige wichtigere Literatur der Forschung der ungarischen mittelalterlichen Keramik, woraus festzustellen ist, dass keine entsprechende Literatur über diese Frage — von einigen bahnbrechenden Versuchen abgesehen — vorhanden war. Erst nach dem Jahre 1948 wurde die systematische und planmässige archäologische Erforschung des Mittelalters in Ungarn begonnen, was die Forschung der Keramik bedeutend beförderte.

Das keramische Material des 9–12. Jahrhunderts kennen wir heute noch nicht zureichend. Nur vom 13. Jahrhundert an steht uns entsprechendes Material zur Verfügung. Im 13. Jahrhundert sind schon sieben Geschirrtypen (Topf, Napf, Schüssel, Tasse, Flasche, Krug und Kessel, Bild 1) vorzufinden. Bei den vier ersten ist der Einfluss der slawischen Geschirrformen und Verzierungen spürbar. Die Geschirrformen sind mit der Ausnahme des Kessels, der eine Form von östlicher Herkunft darstellt und nur in Siedlungen der Tieflandes vorkommt, in allen städtischen und dörflichen Siedlungen bei den verschiedenen gesellschaftlichen Schichten gleich. Wie die Funde zeigen, kommen die Ansprüche der Reichen ausser der Quantität der Gefässe nur in der Tatsache zum Ausdruck, dass ausländische (österreichische) Erzeugnisse in diesem Fall neben den ungarischen keramischen Formen öfters vorkommen.

Am Ende des 13. Jahrhunderts und im 14. Jahrhundert beginnt die Differenzierung der Töpferei, die Entfaltung des städtischen Töpferhandwerks. Von den Geschirrformen verschwinden der Kessel und die Schüssel; der Krug mit Henkel und ausladendem Hals, der Humpen und Trinkbecher erscheinen (Bild 2). Im 15. Jahrhundert erfolgt eine weitere Differenzierung der Keramik anhand der Entwicklung der städtischen Werkstätten. Den Töpferwerkstätten entstammen neue Formen, wie der Brat- und Kochtopf mit drei Füßen und Handgriff, der bauchige Humpen und der hohe Krug. Die städtischen Töpfer von Ofen verfertigen charakteristische Tischkeramik mit reichen Ornamenten, Schüsseln und Trinkbecher mit plastischen Verzierungen und mit eingestempelten Mustern in den Jahren 1465–1485 unter ausländischem Einfluss (westlicher Goldschmiedegeschirrformen und rheinländischer Verzierungsverfahren). Diese Gefässe übten auch auf einige Landtöpfer in der Tiefebene und in Transdanubien einen Einfluss aus (Bild 4–5). In der zweiten Hälfte des Jahrhunderts erscheinen die Typen der Gefässe mit röhrenförmiger Tülle, von denen der eine die Wirkung der Majolikakrügchen aus Oberitalien aufweist, die als Ölbehälter angewandt wurden (Bild 6–7).

Die keramischen Formen der früheren Jahrhunderte sind spurlos verschwunden, aber einige Formen und Muster der Verzierung aus dem 15. Jahrhundert sind noch im volklichen Töpferwerk des 19. Jahrhunderts erhalten (Bild 8–12).

Die Zeit der türkischen Besetzung brachte eine Umwälzung auch vom Gesichtspunkt der Töpferei aus. Ihre hemmende Wirkung zeigte sich im Rückfall einiger städtischen Werkstätten in zentralen Gebieten des Landes, in der Isolierung des Töpferhandwerks auf dem Lande. Die Töpfermeister auf dem Lande ahmen die Erzeugnisse der städtischen Werkstätten vom Ende des 15. und vom Anfang des 16. Jahrhunderts

mit etwas bescheidenen Mitteln und in einem primitiveren Stil nach, infolgedessen kommen charakteristische Werke volklichen Schaffens zustande (Bild 15). Das Verfahren türkischer und südslawischer Töpfermeister übte einen bedeutenden Einfluss auch auf das ungarische Töpferhandwerk aus. Die türkischen Formen der Krüge (Bild 16), türkische Krüge mit röhrenförmiger Tülle (Bild 17), sowie das reduzierte Brennen der Gefäße werden eingeführt.

Als weitere Aufgaben der Forschung gelten die gründliche Untersuchung der einzelnen Zeitabschnitte, die Darstellung der Absonderung der Stadt- und Landtöpferei und die Schilderung der Märkte der Töpferzentren. Die Geschichte des Töpferhandwerks kann man nur aus den gemeinsamen Ergebnissen der Archäologie und der ethnographischen Forschung kennenlernen, daher ist eine noch engere Zusammenarbeit der Ethnographen und Archäologen in einem noch mehr gesteigerten Masse nötig.

Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung.

Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung.

In der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist die Entwicklung des Töpferhandwerks eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung. Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung.

Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung. Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung.

Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung. Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung.

Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung. Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung.

Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung. Die Untersuchung der Entwicklung des Töpferhandwerks in der Zeit vor dem 12. Jahrhundert ist eine der wichtigsten Aufgaben der Forschung.